

۱۱

۲۲۰
بوستان ما

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.ketab.ir

شاکر، محمدکاظم، ۱۳۴۲ -

قواعد وقف و ابتدا در قرانت قرآن کریم/ محمدکاظم شاکر. - قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۷۶.

[۲۲۰] ص. - (مؤسسه بوستان کتاب؛ ۵۰۴) (قرآن؛ ۶۵. علوم قرآن؛ ۲۸)

ISBN 978-964-09-1189-1

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتاب‌نامه: ص. [۲۱۵] - ۲۱۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.

چاپ یازدهم؛ ۱۳۹۸.

۱. قرآن - قرانت - راهنمای آموزشی. الف. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، مؤسسه بوستان کتاب. ب. عنوان.

۲۹۷/۱۵۱

۹ ق. ش. / BP ۸۰

۳۹۸

■ موضوع: علوم قرآن؛ ۲۸ (قرآن؛ ۶۵)

■ گروه مخاطب: عمومی

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۵۰۴

مسلسل انتشار (چاپ اول و بازچاپ): ۷۲۷۶

قواعد وقف و ابتدا در قرائت قرآن کریم

دکتر محمد کاظم شاکر

www.ketab.ir
بیتنا
۱۳۹۸

بوستان کتاب

قواعد وقف و ابتدا در قرائت قرآن کریم

• نویسنده: دکتر محمدکاظم شاکر

• ناشر: مؤسسه بوستان کتاب

• لیتوگرافی، چاپ و سحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

• نوبت چاپ: یازدهم، ۱۳۸۸ • شمارگان: ۵۰۰ • بها: ۳۰۰۰۰ تومان

تمامی حقوق نشر مکتوب و الکترونیک اثر متعلق به مؤسسه بوستان کتاب است

Printed in the Islamic Republic of Iran

♦ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفایه)، ص پ ۹۱۷/۳۷۱۸۵، تلفن: ۰۷-۳۷۷۴۱۵۵-۷، شماره: ۳۷۷۴۲۱۵۴، تلفن پخش: ۳۷۷۴۳۴۲۶

♦ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۲۰۰۰) • کتاب با همگان (۱۷۰۰ ناشر)

♦ فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، بین وصال و فلسطین، پلاک ۱۵۱، تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۶۵

♦ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع یاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان، رضوی، تان: ۳۲۲۳۳۶۷۲

♦ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تان: ۰۳۲۰۰۳۷۰

♦ فروشگاه شماره ۵ (رنگین کمان، فروشگاه کودک و نوجوان): قم، چهارراه شهدا، نش خیابان ارم، تلفن: ۳۰۷۴۳۱۷۸

اطلاع از تازه های نشر از طریق پیام کوتاه (SMS)، با ارسال شماره همراه خود به ۱۰۰۰۲۱۵۵ و یا ارسال در راست به:

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: www.bustaneketab.com

با قدردانی از همکارانی که در تولید این اثر نقش داشته‌اند:

• اعضای شورای بررسی آثار • دبیر شورای کتاب و ویراستار: ابوالفضل طریقه‌دار • ویراستار: سیدابوالفضل براتی • کنترل ویرایش: کریم جباری

• حروف‌نگار: رقیه ملازاده • اصلاحات حروف‌نگاری: احمد اخلی و محمود هدایی • صفحه‌آرا: احمد مؤتمنی

• کنترل نمونه خوانی: محمدجواد مصطفوی • مدیر گروه هنری و طراح جلد: مسعود نجابتی

• اداره آماده‌سازی: حمیدرضا تیموری • اداره چاپخانه: مجید مهدوی و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و سحافی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی.

رئیس مؤسسه
محمدباقر انصاری

فهرست مطالب

۱۳ مقدمه

درس اول: کلیات

۱۷ تعریف وقف و ابتدا

۱۷ اهمیت وقف و ابتدا

۲۰ ضرورت وقف و ابتدا

۲۴ عوامل مؤثر در شناخت وقف و ابتدا

۲۷ پرسش و تمرین

درس دوم: وقف و اقسام آن (۱)

۲۹ تعریف وقف، قطع و سکت

۳۱ ملاک و معیار وقف

۳۳ اقسام وقف

۳۵ مبنای تقسیم وقف به تام، کافی، حسن و قبیح

۳۷ پرسش و تمرین

درس سوم: اقسام وقف (۲)

۳۹ تعریف وقف تام

۴۱ موارد وقف تام به نحو شایع

- ۴۴ چند نکته درباره وقف تام
۴۷ پرسش و تمرین

درس چهارم: اقسام وقف (۳)

- ۴۹ تعریف وقف کافی
۵۱ دلایل جواز وقف کافی
۵۲ موارد وقف کافی به نحو شایع
۵۴ چند نکته درباره وقف کافی
۵۶ پرسش و تمرین

درس پنجم: اقسام وقف (۴)

- ۵۷ تعریف وقف حسن
۵۷ ملاك وقف حسن
۵۷ حکم وقف حسن
۶۰ دلیل صحت و جواز وقف حسن
۶۰ چند نکته درباره وقف حسن
۶۱ تعریف وقف قبیح
۶۲ مراتب وقف قبیح
۶۷ پرسش و تمرین

درس ششم: موارد وقف حسن و قبیح (۱)

- ۷۰ وقف بین مضاف و مضاف الیه
۷۰ راه های تشخیص مضاف و مضاف الیه
۷۱ وقف بین فعل و فاعل
۷۲ وقف بین مبتدا و خبر
۷۳ وقف بین فعل (یا شبه فعل) و مفعول به
۷۵ وقف بین فعل (یا شبه فعل) و مفعول مطلق

- ۷۵ وقف بین فعل و مفعول له
۷۶ وقف بین فعل و مفعول فيه
۷۷ پرسش و تمرین

درس هفتم : موارد وقف حسن و قبیح (۲)

- ۷۹ وقف بین فعل (یا شبه فعل) و متعلقات آن
۸۰ نکاتی درباره ظرف و جار و مجرور
۸۰ وقف بین حروف مشبّهة بالفعل و اسم و خبر آن ها
۸۱ نکاتی درباره حروف مشبّهة بالفعل
۸۱ وقف بین اسم و خبر حروف مشبّهة بالفعل
۸۱ وقف بین افعال ناقصه و اسم و خبر آن ها
۸۲ وقف بین اسم و خبر افعال ناقصه
۸۲ وقف بین ظنّ (و نظایر آن) و اسم و خبر آن و وقف بین اسم و خبر آن
۸۳ وقف بین مؤکّد و مؤکّد
۸۴ وقف بین صفت و موصوف
۸۵ وقف بین مبدلّ منه و بدّل
۸۵ وقف بین حال و صاحب حال
۸۶ وقف بین معلّل و علت
۸۷ پرسش و تمرین

درس هشتم : موارد وقف حسن و قبیح (۳)

- ۸۹ وقف بین قول و قائل
۹۰ وقف بین قول و مقول قول
۹۰ وقف بر حروف عطف
۹۱ وقف بین معطوف و معطوف علیه
۹۳ وقف بر ادات استفهام
۹۳ وقف بین جار و مجرور

- ۹۳ وقف بر حروف نفی و جحد، بدون ذکر مجحود
- ۹۳ وقف بر لا (نهی) بدون ذکر مجزوم
- ۹۴ وقف بر لا (به معنای غیر)
- ۹۴ وقف بر لا (نفی جنس)
- ۹۴ وقف بین اسم و خبر لا (نفی جنس)
- ۹۴ وقف بر لا (زائده)
- ۹۵ وقف بر لا (هنگامی که حرف ما قبلش در مابعدش عمل کرده است)
- ۹۵ وقف بر سرف
- ۹۶ وقف بر قد
- ۹۶ وقف بر لَمَّا
- ۹۶ وقف بر آلا
- ۹۶ وقف بین جازم و مجزوم
- ۹۶ وقف بین ناصب و منصوب
- ۹۷ وقف بین تمیز و ممیز
- ۹۸ پرسش و تمرین

درس نهم: موارد وقف حسن و قبیح (۴)

- ۹۹ وقف بین صله و موصول
- ۹۹ وقف بین صله و مُعَرَّب (اعرب دهنده) موصول
- ۱۰۰ وقف بین مستثنی و مستثنی منه
- ۱۰۰ حکم وقف در استثنای متصل
- ۱۰۱ حکم وقف در استثنای منقطع
- ۱۰۳ وقف بین شرط و جزا
- ۱۰۴ وقف بر امر، نهی، نفی، دعا، استفهام، تَمَنَّى و تَرَجَّى بدون ذکر جواب آن‌ها
- ۱۰۵ وقف بین قسم و جواب آن
- ۱۰۶ وقف بر حیث
- ۱۰۷ پرسش و تمرین

درس دهم : وقف های سجاوندی (۱)

۱۰۹	وقف لازم
۱۱۱	جایگاه وقف لازم در وقف های چهارگانه
۱۱۲	مصادیق وقف لازم از وقف تام
۱۱۲	مصادیق وقف لازم از وقف کافی
۱۱۴	مصادیق وقف لازم از وقف حسن
۱۱۵	وقف مطلق
۱۱۷	پرسش و تمرین

درس یازدهم : اقسام وقف سجاوندی (۲)

۱۱۹	وقف جایز
۱۲۰	وقف مُجَوِّزٌ لَوْجَه
۱۲۲	وقف المرخص للضروره
۱۲۳	وقف ممنوع
۱۲۵	موارد وقف «لا» از وقف کافی
۱۲۵	موارد وقف «لا» از وقف حسن
۱۲۵	موارد وقف «لا» از وقف مشترك بين تام، کافی و حسن
۱۲۷	پرسش و تمرین

درس دوازدهم : ابتدا

۱۲۹	ابتدا، به معنای شروع قرائت قرآن
۱۳۰	استعاذه
۱۳۰	طریقه های استعاذه
۱۳۱	بَسْمَلَه و قطع و وصل آن
۱۳۲	بَسْمَلَه در بین سُور
۱۳۳	ابتدا بعد از وقف

۱۳۳	انواع ابتدا بعد از وقف
۱۳۳	انواع ابتدای جایز
۱۳۳	ابتدای تام
۱۳۴	ابتدای کافی
۱۳۴	ابتدای حسن
۱۳۴	ابتدای غیر جایز (قیح)
۱۳۶	چند نکته درباره ابتدا
۱۳۸	پرسش و تمرین

درس سیزدهم: مسائل متفرقه در وقف و ابتدا (۱)

۱۳۹	وقف و ابتدا در کَلَّا
۱۳۹	معانی کَلَّا
۱۴۰	تقسیم بندی سیوطی در مورد کَلَّا در قرآن
۱۴۱	تقسیم بندی مکی بن ابی طالب در مورد کَلَّا در قرآن
۱۴۶	تقسیم بندی زرکشی در مورد کَلَّا در قرآن
۱۴۷	حکم وقف و ابتدا در بَلَى
۱۴۷	معنای بَلَى و موارد آن در قرآن
۱۵۴	پرسش و تمرین

درس چهاردهم: مسائل متفرقه در وقف و ابتدا (۲)

۱۵۵	قاعده درباره اَلَّذِي و اَلَّذِينَ
۱۵۸	وقف بر نَعَم
۱۵۹	ابتدا به بَلْ
۱۶۰	ابتدا به اَمَّ
۱۶۲	ابتدا به ثُمَّ
۱۶۴	ابتدا به حَتَّى
۱۶۵	وقف بر هَذَا

فهرست مطالب = ۱۱

۱۶۵	وقف بر ذَلْكَ
۱۶۶	وقف بر كَذَلِكْ
۱۶۸	پرسش و تمرین

درس پانزدهم: مسائل متفرقه در وقف و ابتدا (۳)

۱۶۹	وقف منانقه یا مراقبه
۱۷۱	وقف نبی
۱۷۳	وقف غفران
۱۷۴	وقف ازدواج
۱۷۴	آیات دارای وقف کثیر
۱۷۵	وقف بر انتهای آیات
۱۷۶	نظرات مختلف در مورد وقف بر انتهای آیات
۱۷۷	وقف بر جمله ندائیه
۱۷۷	وقف بر حروف مُقَطَّعَه
۷۸	روش قرآی مشهور در وقف و ابتدا
۱۷۸	علائم وقف
۱۸۰	پرسش و تمرین

ضمیمه: تجزیه و ترکیب حزب اول قرآن
همراه با تعیین نوع وقف هر یک از کلمات

۱۸۱	علائم
-----	-------

۲۵	منابع و مآخذ
----	--------------

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَي سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ.

وقف و ابتدا از فنون مهم در قرائت قرآن است. قاری قرآن باید بتواند جمله‌ها و عبارات‌ها را از هم بازشناسد، تا بر جای نیکو وقف کند و از جای نیکو مجدداً قرائت را آغاز کند. ندانستن مواضع وقف و ابتدا، سبب می‌شود که آیات قرآن به طور نادرست تقطیع شده، معانی نادرستی به گوش شنونده القا شود. علی (ع) در روایتی، رعایت محل‌های وقف در قرآن را یکی از دو رکن اساسی در ترتیل قرآن دانسته‌اند.^۱

علمای قرائت در گذشته به این فن توجه کافی مبذول داشته، به طوری که بسیاری از قاریان مشهور، از جمله بعضی از قرآی سبعة، در این زمینه دارای تالیفات بوده‌اند.

نوشته‌های مربوط به وقف و ابتدا را می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد:

۱. کتب مستقل

مراد از کتب مستقل، کتبی است که موضوع آن‌ها وقف و ابتداست.

۱۴ = قواعد وقف و ابتدا در قرائت قرآن کریم

دکتر یوسف عبدالرحمن در مقدمه ای که بر کتاب *المکتفی*، اثر عثمان بن سعید دانی نوشته، ۷۸ کتاب را نام برده است که با عنوان وقف و ابتدا در قرآن به رشته تحریر درآمده است. مشهورترین این کتب، به ترتیب تاریخی، عبارتند از:

الف) *المقاطع والمبادئ*، از ابوحاتم، سهل بن محمد بن عثمان سجستانی (متوفای ۲۴۸ هـ. ق)؛

ب) *الایضاح فی الوقف والابتداء*، از محمد بن قاسم بن بشار انباری (متوفای ۲۱۸ هـ. ق)؛

پ) *القطع والائتناف*، از ابوجعفر احمد بن محمد بن اسماعیل، معروف به ابن نحاس (متوفای ۳۳۸ هـ. ق)؛

ت) *المکفر فی الوقف والابتداء*، از ابو عمرو، عثمان بن سعید دانی (متوفای ۴۴۴ هـ. ق)؛

ث) *الاهتداء فی الوقف والابتداء*، از دانی؛

ج) *المرشد*، از حسن بن علی بن سعید عمانی (متوفای بعد از ۵۰۰ هـ. ق)؛

چ) *وقوف القرآن*، از محمد بن طیفور سجاوندی (متوفای ۵۶۰ هـ. ق)؛

ح) *الایضاح فی الوقف والابتداء*، از سجاوندی؛

خ) *المقصد لتلخیص ما فی المرشد*، از شیخ زکریا انصاری (متوفای ۹۲۶ هـ. ق)؛

د) *منار الهدی فی الوقف والابتداء*، از احمد بن عبدالکریم بن محمد النمری، از

اعیان قرن ۱۱.

۲. کتب علم قرائت

برخی در ضمن کتب مربوط به علم قرائت، به این بحث پرداخته اند، مانند: ابن جزری در کتاب *النشر فی القرائات العشر*؛ قسطلانی در *لطائف الاشارات و سخاوی در جمال القرآء و کمال الاقراء*.

۳. کتب علوم قرآنی

بعضی در ضمن مباحث علوم قرآنی، به این بحث پرداخته اند، مانند: بدرالدین زرکشی در البرهان فی علوم القرآن و جلال الدین سیوطی در الاتقان فی علوم القرآن.

۴. جنبه تجوید

تقریباً در همه کتب مربوط به تجوید، به طور مختصر به مسأله وقف و ابتدا و اقسام آن اشاره شده است. متأسفانه در کشور ما این فن شریف قرآنی، مورد توجه لازم قرار نگرفت و تألیفی مستقل در این زمینه به انجام نرسیده است. اکنون که به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، قرائت قرآن کریم به طور روز افزون مورد توجه نوجوانان و جوانان ما قرار گرفته است، شایسته است که متصدیان امر قرائت، قاریان قرآن را به آموختن فنون مربوط به قرائت و از جمله وقف و ابتدا تشویق کنند، تا قرائت ریشه دار و حرفه ای در کشور رونق گیرد.

نگارنده بعد از چندین بار تدریس وقف و ابتدا مناسب دید که نتایج تحقیق و تدریس خود را در اختیار دوست داران قرآن و قرائت آن قرار دهد. امیدوارم که آموزش این فن در دستور کار مؤسساتی که به امر آموزش قرآن می پردازند قرار گیرد. در این جا توجه مدرسان و دانش پژوهان را به نکات زیر جلب می کنم:

(۱) این کتاب جهت آموزش در یک ترم تحصیلی دانشگاهی تدوین شده است. از آن جا که معمولاً ترم تحصیلی با یکی دو هفته تعطیل مواجه می شود، این کتاب در پانزده درس تدوین شده، تا امکان تدریس تمام آن باشد.

(۲) به جهت جلوگیری از حجیم شدن کتاب، از ترجمه اکثر آیات اجتناب کردیم. انتظار این است که دانش پژوهان، خود به قرآن مترجم رجوع کنند، تا با

درک معانی آیات، بر کیفیت یادگیری خود بیفزایند.

۳) از آن جا که سوره های آغازین قرآن دارای آیات طولانی است و طبیعتاً مواضع وقف آن ها بیش تر است، لذا مثال ها را بیش تر از حزب اول قرآن آورده ایم، و در پایان ضمیمه ای حاوی تجزیه و ترکیب کلمات حزب اول، همراه با بیان حکم وقف و ابتدای آن ها آورده ایم. پیش نهاد می شود که مدرّسان گرامی بعد از تدریس اقسام وقف، بخشی از وقت هر جلسه را به تمرین این آیات بپردازند، تا دانش پژوهان در زمینه شناخت عبارت های قرآنی، مهارت کافی به دست آورند.

۴) سوره های پایانی قرآن دارای آیاتی کوتاه و با فواصل زیاد است. جهت آشنایی دانش پژوهان با نحوه وقف و ابتدا در این سوره ها، جهت تمرینات را بیش تر به این سوره ها معطوف داشته ایم.

۵) علامت ستاره (*) در متن آیات، به عنوان نشانه «وقف» گذاشته شده است. در پایان، ضمن آرزوی توفیق برای همه کسانی که در جهت تعمیق آموزش قرآن تلاش می کنند، از همه دانشوران و دانش پژوهان علوم قرآنی و به ویژه قرائت قرآن، درخواست می شود که معایب کتاب را به نگارنده تذکر دهند و نظرهای اصلاحی خود را از ما دریغ نفرمایند.

وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ

محمد باقر شاکر

۱۳۸۵/۵/۱۵